

Η Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη όπως είναι σήμερα.

BYZANTINE ARCHAEOLOGY

Η Βυζαντινή περίοδος συμπίπτει με τον Ελληνικό Μεσαίωνα. Έτσι την Ελληνική μεσαίωνικη ιστορία και αρχαιολογία ονομάζουμε Βυζαντινή. Η Βυζαντινή περίοδος είναι η περίοδος κατά την οποία ο Χριστιανισμός έχει αναγνωριστεί ως επίσημη θρησκεία. Η αρχή της βυζαντινής ιστορίας και επομένως και αρχαιολογίας είναι θέμα πολιουτήμημα. Εδώ υιοθετούμε μια από τις απόψεις: Την ίδρυση της Νέας Ρώμης, της Κωνσταντινούπολης, ως πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το 330, για αρχή και την πτώση της Κωνσταντινούπολης, το 1453, για τέλος. Ο Κωνσταντίνος ο Μέγας, ιδρύοντας τη «Νέα Ρώμη», – τη νέα πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας – στη θέση του αρχαίου Βυζαντίου – μετατοπίζει το βάρος στην Ανατολή και υιοθετεί και καθειρώνει ορισμένες ανατολικές συνήθειες όπως το δεσποτισμό, την κληρονομική διαδοχή της βασιλείας και τη χριστιανική θρησκεία που έχει ανατολικές ρίζες.

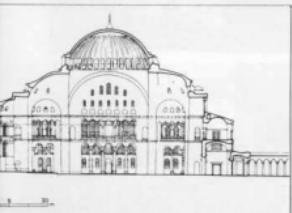
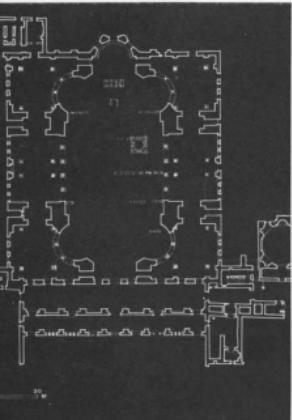
Οι «νόμιμη κληρονόμος» της Ρώμης ή η νέα πρωτεύουσα, και επομένως και ολόκληρη η αυτοκρατορία, έχει για επίσημη γλώσσα τη λατινική, αλλά η γλώσσα της εκκλησίας είναι η ελληνική. Με την αύξηση της επιρροής της εκκλησίας η βυζαντινή κοινωνία αποκτά «ελληνικό» χαρακτήρα, με στοιχεία δέδασα της ανατολής (Χριστιανισμός - Εβραϊκή ημέρη). Με τη διαίρεση της αυτοκρατορίας σε Ανατολική και Δυτική, ο όρος «βυζαντινή αρχαιολογία» υποδηλώνει τη χριστιανική αρχαιολογία του ανατολικού τμήματος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, δηλαδή της «Ορθόδοξης» αυτοκρατορίας.

Ο όρος βυζαντινό κράτος, βυζαντινή ιστορία και αρχαιολογία, κ.λ.π. είναι νεότερος, πρωτοχρηματοποιήθηκε το 1562. Οι κάτοικοι του Βυζαντίου θεωρούσαν τους εαυτούς τους ρωμαίους πολίτες, την πρωτεύουσα τους ονόμαζαν Νέα Ρώμη, οι αυτοκράτορες τους λογιζόταν ως ρωμαίοις αυτοκράτορες.

Η ανάδειξη του χριστιανισμού ως επίσημη θρησκεία του κράτους είχε σαν αποτέλεσμα την εξάρτηση του από την εξουσία. Η εξουσία αυτή αντλούσε τα πρότυπά της από την Ανατολή, έτσι και η θρησκευτική τέχνη, τουλάχιστον στις αρχές της (4ος αιώνα), υπήρχε ανατολική (η αλεξανδρινή τέχνη υπήρχε για καίριο το πρότυπό της σε συνδυασμό με την ελληνική τέχνη).

Η βυζαντινή τέχνη μας είναι γνωστή κυρίως από τη θρησκευτική της έκφραση. Υπήρχε δόμος και η μη θρησκευτική, η «λαϊκή» τέχνη που όμως διασώθηκε ελάχιστα.

Στις απαρχές της, η χριστιανική θρησκεία δεν ευνόησε ιδιαίτερα την τέχνη, την οποία θεωρούσε ως φορέα ειδωλολατρικών ιδεών (στη στάση απαρτιστικού ρόλου είχε η αποστροφή των λιούδιων για κάθε ανθρώπινη απεικόνιση). Στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους η τέχνη έχει χαρακτηρίσει μεσοβολικό (Δούρα - Ευρωπός, κατακόμβες).

Αγία Σοφία. Κάτωφη και τομή.

Από τα επιτεύγματα της βυζαντινής αρχιτεκτονικής υπήρξε η κατασκευή βασιλικής με τρούλο. Ο συμβολισμός του συραυνού στον τρούλο ήταν η κύρια αιτία για την γέννησης του αρχιτεκτονικού αυτού τύπου. Ο Ανθέμιος από τις Τράλλες και ο Ιαδώρος ο Μηλιόρος, αρχιτέκτονες του αυτοκράτορα Ιουστίνιανού, υπήρξαν οι δημιουρούς της Αγίας Σοφίας (532-537) που είναι τρίκλιτη βασιλική με δύο νάρθηκες.

Το μεσαιούλιο τους δέχεται τον τρούλο, που στρέφεται σε τέσσερα τόξα, που με τη σειρά τους ακουμπούν επάνω σε τέσσε-

Δούρα - Ευρωπός, Χριστιανική οικία.

ρεις ογκώδεις συνθέτους πεσσούς. Τα τόξα κλείνονται προς βορρά και νότο με τύμπανα διάτρητα από πλήθη παροβόλων ενώ ανατολικά και δυτικά αποτελούν τα μέτωπα δύο μεγάλων κογχών που στεγάζονται με τετράπυρφάρι. Στην ανατολική κογκή δρισκεται το ιερό ενώ στη δυτική ο εισόδος. Ο τρούλος που έχει διάμετρο 32 μέτρα στρίψεται απευθείας σε κυκλική στέφανη που με τη σεριά της στρίπεται σε τέσσερα πεσσούς με λοφεία.

Τα λαμπτρά λατρευτικά κτίρια των βυζαντινών έπειτα να στολιστούν. Για το σκοπό αυτό χρηματοποιήθηκαν τα ψηφιδωτά (δαπέδων από πετρόματα και τοίχων από υαλόμαζα, πολύτιμους λίθους, μέταλλα κ.ά.) με θέματα στην αρχή παριένα από την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εικονογραφία για τα δαπέδα, ενώ την εντοίχια ψηφιδωτά είχαν χριστιανικό χαρακτήρα συχά ς σχεδιασμένα με βάση συγκεκριμένου εικονογραφικού πρόγραμμα. Η βυζαντινή τέχνη όπως άλλωστε κάθε τέχνη επηρεάζεται από την ιστορική και κοινωνικοπολιτική γεγονότα. Έτσι στην τέχνη αυτή διακρίνουμε τις παράκατω περιόδους (θέβαια η διάρρεση αυτή είναι συμβατική):

1. ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:

Πρωτοχριστιανικά χρόνια (200-300) δηλαδή από την εμφάνιση των πρώτων χριστιανικών μνημείων (Δούρα - Ευρωπός, κατακόμβες) μέχρι την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης το 330. **Κυρίας πρωτοχριστιανική περίοδος:** Από το 330 μέχρι την κατάληψη των ανατολικών επαρχιών από τους Αράβες, το πρώτο μισό του θου αιώνα.

2. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:

Πρωτοβυζαντινή περίοδος: Από το δεύτερο μισό του 7ου αιώνα μέχρι την περίοδο της εικονομαχίας που λήγει το 843. **Μεσοβυζαντινή περίοδος:** Από την περίοδο της νέας ανθίσης της βυζαντινής τέχνης μετά την εικονομαχία μέχρι την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους το 1204. **Υατεροβυζαντινή περίοδος:** που συμπίπτει με την παλαιόλογες περίοδο μέχρι την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους το 1453.

3. ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:

Από το 1453 μέχρι τον 19ο αιώνα, δηλαδή την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Στα τελευταία χρόνια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας οι διάφορες φιλοσοφικές τάσεις είχαν ετοιμάσει το έδαφος για την εξάλωτη του χριστιανισμού που υπήρχε γραῦδι. Οι αυτοκράτορες επέταψαν τρομερούς διώμους κατά των χριστιανών. έτσι στο Εκκίνημα της η χριστιανική λατρεία περιορίζεται στους υπάρχοντες χώρους. Για να ενταφιάσουν τους νεκρούς τους οι χριστιανοί κατασκευάζουν υπόγεια κοιμητήρια, τα οποία δημιουργήθηκαν από την μητρόπολη, που διακοπούν με τοιχογραφίες.

Όσο για τους χώρους λατρείας, αυτοί στεγάζονται σε διάφορα σπίτια και η διακόδιμη τους είναι κυρίως χωραφική. Οι τοιχογραφίες αυτές έχουν θέματα συνήθως συμβολικά: Απόλλων = Ήλιος φωτιδότης = Χριστός, ΙΧΥΣ κ.ά.

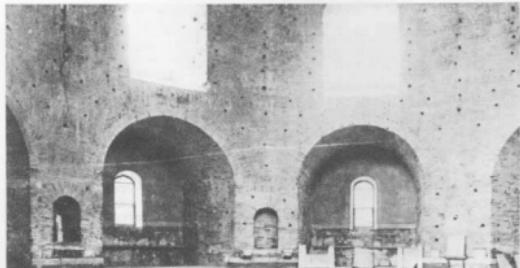
Την Παλαιοχριστιανική περίοδο, το κύριο μέρος των γλυπτικών έργων αποτελούν οι σαρκοφάγοι και τα ρωμαϊκού τύπου παρτράτα των αυτοκρατόρων και των προσώπων.

Με την αναγνώριση του χριστιανισμού παρατρέπεται μεγάλη ανθίση της χριστιανικής τέχνης. Ο βραλμός της νέας θρησκείας απαιτεί ανάλογα κτίρια. Πόλεις ολόκληρες οικοδομούνται ενώ άλλες πλαισίζονται με λαμπτρά κτίρια. Τα χριστιανικά αυτά κτίρια ανήκουν σε διάφορους τύπους: **Βασιλική** (ρωμαϊκό σχέδιο): Επίπλεκτο κτίριο με κεντρικό κατά μήκος άξονα, μπορεί να είναι μονόκλιτη ή πολύκλιτη. Στον ελλαδικό χώρο υπερισχύει ο τύπος της ξυλόστεγης βασιλικής με ένωντη διπύρη στέγη. Η βασιλική αποτελείται από το **αίθριο**, τον τετράγωνο περίβολο μπροστά στο **νάρθηκα** οπου συναθροίζονται οι πιστοί και παραμένουν κατά τη λειτουργία οι μη μημένοι. Ορισμένοι νάρθηκες έχουν κόγχες όπου ο επιπλωτος άλλαζε ένδυμα. Η εισόδος στο ναό γίνεται από πύλη - κάθε κλίτος είχε από μια πύλη. Η κεντρική πύλη συχνά σχηματίζεται τρίβηλο: τριπλό άνοιγμα που έκλεινε με παραπέτασμα. Στα ανατολικά είναι το **ιερό** με την Αγία τράπεζα. Ο κυρίως ναός με ορθογώνιο σχήμα χωρίζεται σε κλίτη από δύο ή περισσότερες κιονοστοιχίες.

Παλαιοχριστιανικές βασιλικές που θρίακονται στην Ανατολή (Μικρά Ασία, Συρία, Μεσοποταμία) λόγω της διαφοράς των υλικών δομής (έλλειψη έλου) αντί να είναι ξυλόσκεπτες είναι θολοσκεπείς: Τα κλίτη ακεπάζονται από πλίνθινα ημικυλινδρικούς θόλους. Τα **περικεντρά κτίρια**: Η αρ-

Η ζωγραφική στις κατακόμβες αποτελεί συνέχεια της ελληνικής παράδοσης. Συνήθως απεικονίζονται ουμβολικά θέματα.

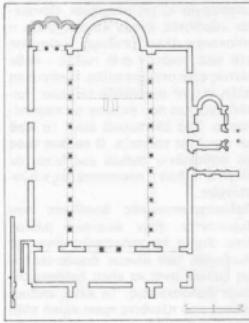
Θεσσαλονίκη. Ροτόντα Αγ. Γεωργίου. Εσωτερική άποψη προς Β.

Βυζαντινά κιονόκρανα: α. Αγ. Σοφία (Κων/πολης). β. Βασιλική του Λεωνίδου (Λέσχαιο) γ. Σικιών.

Ουμβολικά θέματα: Το φάρι (ΙΧΘΥΣ) και οι αρτοί της ευχαριστίας

Θεσσαλονίκη Αρχεροποιίτος. Βασιλική. (Σ. Πελεκανίδης, 1949).

χιτεκτονική αυτή φόρμα γνωστή από τους ρωμαϊκούς χρόνους για μασσαλείο, θέμερες, κ.ά. χρηματεύει κυρίως ως βαπτιστήριο. Τα **κυκλικά κτήρια**: Το κυριότερο παράδειγμα ο Άγιος Γεώργιος στη Θεσσαλονίκη. Ξήμια κυκλικό όπου στο εσωτερικό, ξεχωρίστηκε το πάχος των τοίχων, εγγράφονται οκτώ κόγχες (αρχικό σχήμα). Τα **οκτάγωνα κτήρια**. Τα **τρίκογχα, τετράκογχα κτήρια**. Ο **ελεύθερος σταυρός**: αποτελεί το συνυπόσαμο βασιλικής και περικέντρου κτηρίου. Σχετικά με τη γλυπτική της Πρωτοχριστιανικής περιόδου, αυτή είναι κυρίως μνημειακή, συνεχίζοντας τη ρωμαϊκή παράδοση: Θριαμβικό μνημείο, πρωτομές, αγάλματα αυτοκρατόρων. Θρησκευτικά διάδημα συναπόταμέ τοικώρως σε σαρκοφάγους. Ιδιαίτερα ευνοήθηκε η διακοσμητική γλυπτική: Κορινθιακά κιονόκρανα με παραλλαγή βυζαντινή θεοδοσιανά κιονόκρανα. Ωμομορφήμα της παλαιοχριστιανικής περιόδου όπου τα φύλλα ακάνθων συνδυάζουν εργασία σημήτης και τρυπανίου, τεκτονικά κιονόκρανα επίσης δημιουργήμα της

ιδιαίς εποχής, επίκρανα ή επιθήματα, που τοποθετούνται πάνω στις κολόνες για την καλύτερη κατανομή του βάρους των φορτίων από τα τόξα. Άλλα σχήματα είναι τα θωράκια, γλυπτές ορθογωνίων μαρμάρινες πλάκες που χρηματεύουν για κυκλιδώματα. Οι άμβωνες, που τοποθετούνται στο κεντρικό κλίτος των ναών, χρησιμεύουν στον ιερέα που ανεβαίνεις εκεί κάνει το κήρυγμά του.

Ο εντυπώσιος, φριξιώδης διάκοσμος (Ροτόντα Θεσσαλονίκης) εγκαταλείπει το ναυτουραλισμό της αρχαιότητας με την προσκόλληση στον φυσικό κόσμο και στρέφεται στον ουράνιο κόσμο της Αποκάλυψης. Η μετωπική στάση κα τα μεγάλα μαυρδαλωτά μάτια απεικονίζουν την πνευματικότητα του υλικού κόσμου που, στη χριστιανική τέχνη, χάνει την υλική του υπόσταση (τέχνη τρών διαστάσεων) προς όφελός της πνευματικής (δυσδιάστατη απεικόνιση). Η πορεία της αρχαιότητας: Από τον ουρανό στη γη, αντιστρέφεται τώρα: Από τη γη στον ουρανό.

BYZANTINΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

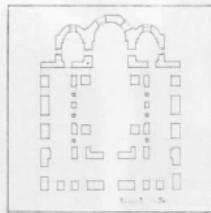
Πρωτοβυζαντινή περίοδος (641-843)

Την περίοδο αυτή χαρακτηρίζουν οι εικονομαχικές αναταράξες στο Βυζάντιο. Η εγκατάσταση των Αράβων στις ανατολικές επαρχίες έχει αντίκτυπο στη βυζαντινή τέχνη. Είναι η εποχή που οι βρησκευτικές αναταράξες δεν ευνοούν την αρχιτεκτονική και γενικότερα την καλλιτεχνική δημιουργία. Το πρωτότυπο σχέδιο της Αγίας Σοφίας εξελίσσεται δινόντας εκκλησίες με κάτοψη σε σχήμα σταυρού. Η εγκατάσταση των Αράβων συμπίπτει με την ημερονομία των Ισαύρων (ανατολική καταγωγή), γεννώντας την εικονομαχική τάση αύμαρνα με την οποία ο εικονικός διάκοσμος των εκκλησιών έπειτα να καταστραφεί (διάταγμα του Λέοντα Γ' του Ισαύρου) και να αντικατασταθεί από ανεικονικό διάκοσμο.

Ο διάκοσμος των ναών περιορίζεται τώρα σε διακοσμητικά μοτίβα χωρίς προσωπικά και σκηνές.

Μεσοβυζαντινή περίοδος (843-1204)

Την περίοδο αυτή παρατηρείται διείσδυση των Σλάβων στο Βυζάντιο, δημιουργία Αραβικών και Σλαβικών κρατών στα σύνορα της αυτοκρατορίας, έντονη ανάπτυξη της Δύναστος Αποτελεσμάτων αύλων αυτών είναι διάφορες κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις και η συμπρίνυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ο γεωγραφικός περιορισμός της βυζαντινής αυτοκρατορίας είναι η αιτία της νέας άνθισης της τέχνης. Απαλαγμένη από ξένες επιδράσεις, η βυζαντινή τέχνη και η αρχιτεκτονική δρύσιον καθαρά «βυζαντινή» έκφραση που θα ανθίσει στην Κωνσταντινούπολη και θα επηρεάσει και τον Ελλαδικό χώρο. Στην Κωνσταντινούπολη, οι χτιστές μεταχειρίζονται αποκλειστικά το τουβλό που δινει την ευκαρίπτη για επιφάνειες με πλαστικότητα. ενώ στον Ελλαδικό χώρο οι τοιχοί γίνονται από πέτρα. Η τοιχοποιία αυτή είναι που ονομάζεται πλινθωπερικείστη. Δηλαδή είναι ισόδομη (θλ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ 9. σελ. 33 εικ. 19), και οι αρμοί της κάθε πέτρας περιβάλλονται από πλίνθους. Εσωτερικά οι τοιχοί των εκκλησιών καλύπτονται τελείως από τοιχογραφίες. Στις εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης τα ανοιγμάτα των τοιχών είναι τοξωτά (σύνθετα παράθυρα, πόρτες) ενώ στον Ελλαδικό χώρο κυριαρχούν

Αγία Σοφία Θεοσαλονίκης: Η κάτωφη διαγράφεται σε σχήμα σταυρού. Το επιμήκες σχήμα της δρομίκης βασιλίκης περιορίζεται και πλησιάζει το τετράγωνο. Τα πλάγια κλίτη εναντίονται ελεύθερα το νόρβηκα δίνοντας την εντυπωτική περιμετρική στάση. Ο τρούλος, που έχει τετράγωνο τύμπανο, στηρίζεται μέσω των καμαρών, σε τεσσερες τεράστιους πεσσούς.

Άλλη σημαντική εξέλιξη της μορφής του ναού για λειτουργικούς λόγους χωρίζεται στο τρίο. Έτσι προστίθενται δύο κόγκες δεξιά και αριστερά από την κεντρική. Η βόρεια λέγεται πρόθεση και η νότια διακονία.

Ανεικονικός διάκοσμος της εποχής που είχε υπεριούσει η εικονομαχική τάση. Αγ. Ειρήνη Κωνσταντινούπολης (ύμνος στο 532): Ο σταυρός πήρε τη θεού του Χριστού.

οι ευθείες. Η κόγκη του ιερού στην πρωτεύουσα είναι πολυωνυμική και στην Ελλάδα είναι κυμεδαγωνική. Συχνά κάτω από τη στέγη υπάρχουν σύνθετες τανίες από τουβλά.

Οι ναοί του Ελλαδικού χώρου έχουν πρόσθια διακοσμήσεν με πλακατιά ζωγραφιστή ή με κεραμικά πάιά εφυαλωμένα, τα σκυφιά.

Την περίοδο αυτή οι ναοί χτίζονται σύμφωνα με τους πάντα τύπους:

Βασιλικές: Κυρίως τρίκλιτες που χρησιμεύουν ως μητροπόλεις. **Μονόχωροι δρυμοίκοι ναοί:** Μάλλον περιο-

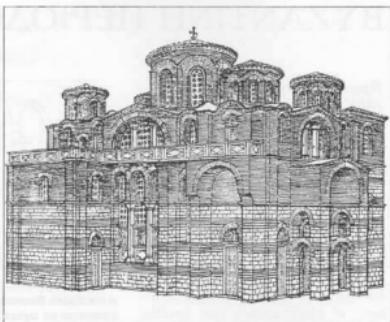
ρισμένων διαστάσεων. Συχνά στο πάρχος των τοιχών των μακριών πλευρών τους δημιουργούνται εσωτερικά αψίδωματα (επαρχιακός τυπος). Η στέγη του τύπου αυτού των ναών γίνεται με διρρήχτη στέγη ή με πυκνούς καμάρες που στηρίζονται πάνη πυκνούντρικη στέγη. **Δικογχοί ή δικλίτοι ναοί:** Μοιάζουν με τον πιο πάνω τύπο αλλά στην ανατολική τους πλευρά έχουν δύο κόγκες όπου λατρεύονται δύο άγιοι (ή στεγάζονται δύο δόγματα (Φραγκοκρατία) ή αποτελούν νεκρικό ναό. **Ελεύθεροι**

Τα τουβλά δίνει τη δυνατότητα να κατασκευαστούν πολυπλοκές διακοσμήσεις.

Πλινθοπερικλειστή τοιχοδόμια.

Σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο ναός: Μονή του Κωνσταντίνου Λιβάς (980). Σχέδιο Megaw 1964.

σταυροειδείς ναοί: Τύπος γνωστός ήδη από την παλαιοχριστιανική περίοδο. Στην Ελλάδα ο τύπος αυτός εφαρμόζεται σε ναούς μικρών διαστάσεων. Ο σταυρός (κάτωψη) μπορεί να είναι ισοσκελής (ελληνικός σταυρός) ή με μικρότερο το δυτικό σκέλος (λατινικός σταυρός). Στη διαστάρωση των κεραίων του σταυρού το κίτρινο στεγάζεται από τρούλλο που συνήθως έχει υψηλό τύμπανο.
Τρίκογχοι και τετράκογχοι ναοί: Σταυροειδείς ναοί στα σκέλη (τα 3 ή και τα 4) των οποίων προστίθενται κόγχες. **Μεσοβυζαντινοί σταυροειδείς ναοί:** Ο τύπος αυτός, μεταβατικός, χτίζεται καριών κατά τον 9ο και

τον 10ο αιώνα και βαθαίνει στο σχέδιο του σταυροειδών εγγεγραμμένων ναού με τρούλο. **Σταυροειδείς εγγεγραμμένοι με τρούλο ναοί:** Ο κατεξόδιον τύπος της βυζαντινής εκκλησίας. Ο τρούλος ακομητά σε 4 πεδασούς ή σε κίονες με τη μεσολάθρη τεσσάρων τόξων ή τεσσάρων αιραικών τριγώνων. Τα τόξα αποτελούν τα μέτωπα των πηκυλινδρικών καμαρών των τεσσάρων κεραίων του σταυρού. Αυτός εγγράφεται σε ορθογώνιο ή τετράγωνο ρύθμο μηδιουργώντας τέσσερα γωνιακά διαμερίσματα με στέγαση χαμηλότερη από αυτήν του σταυρού. Το σταυρικό σχήμα φαίνεται καθαρά στην

κάτοψη και στη στέγαση του ναού. **Οκταγωνικοί ναοί:** Η στριέρη του τρούλου γίνεται από οκτάγωνο ενώ η κάτοψη του ναού είναι τετράγωνη (Ηπειρωτικός και νησιωτικός τύπος). Της Μεσοβυζαντινής περιόδου οι θηρκαν πολλά μοναστηριακά συγκρότηματα (Διαφύν, Όστρος Λουκάς, Καϊσαριανή κ.ά.) που δειχνούν ότι για λόγους ασφαλείας τα κτίρια είχαν λίγα ανοίγματα. Η εισόδος στο μοναστήρι γινόταν από πυλώνες. Τα κελά ήταν τοποθετημένα διπλά-διπλά με στοά μπροστά, υπήρχαν οι εστίες (μαγειρεία), βοηθητικοί χώροι και κτίρια βοηθητικά.
Στις τέχνες παραπτηρείται, μετά από

Εικόνα καμμένη με τη μεθόδο της εγκαυτικής, την περίοδο αυτή είχε μεγάλη χρήση. Πρόκειται για χρώμα που αναλύεται σε ζεστό κερί. Η τελική εντύπωση της εικόνας είναι κάπως αναγλυφή. Η εικόνα αυτή είναι από το Σινά.

Ενθρόνην βρεφοκρατούσα στην κοντή του ιερού. Φημιδιώτο του 9ου αιώνα από την Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης. Κλασικήσουσα μορφή. Έχει αποδοθεί πλαστικό το κάλλος, η πτυχολογία, ρέουσα, συμπλήρωνει την πλαστικότητα των μορφών που αποδίδεται με διαβαθμίσεις χρωμάτων.

Κατά τον 12ο αιώνα οι μορφές, τους στη ζωγραφική δύο και στα ψηφίδια, αποκτούν δυναμικότητα και κινητή. Λεπτομέρεια του Αγ. Ανδρέα (Μουσ. Θεσσαλονίκης).

τον περιορισμό της εικονομαχικής περιόδου, μεγάλη ακμή. Η γλυπτική γνωρίζει εξαιρετική άνθιση στην επόμενη περίοδο, δινοντας έργα κυρίως αρχιτεκτονικού διακόσμου.

Οι εικόνες είναι κυρίως ανάγλυφες: σε μέταλλο ή άλλα υλικά όπως μαρμάρινες πλάκες. Αγαπημένο θέμα αποτελεί η Παναγία δεομένη.

Η εκκλησιαστική ζωγραφική με την αναστήλωση των εικόνων αποκτά πια τον ίδιαιτέρο της χαρακτήρα. Έχει τεθεί τέρμα στις αιρετικές διαμάχες και η «ενσάρκωση του λόγου» γίνεται κύριο εικονογραφικό θέμα. Η εκκλησία συμβαλίζει τον κόσμο με υπέρτατο σημείο τον τρούλο όπου εικονίζεται ο Παντοκράτορας. Ο χώρος του Ιερού ταυτίζεται με τον άστρο κόσμου (10ος-11ος αι.) και διαχωρίζεται από τον ορατό όπου βρίσκονται οι πιστοί. Στο τεταρτοσφαιρίο της αιφίδας εικονογραφείται η Παναγία ως μεσολαβήτης ανάμεσα στον άνθρωπο και το Θεό. Σύντομα θα καθιερωθεί και το Δωδεκάορτο. Πολυδάπανο υλικό, το ψηφιδωτό θα στολίσει το εσωτερικό εκκλησιών της μεσοβυζαντινής περιόδου που στα χαμηλά τους μέρη φέρουν ορθομαρμάρωση.

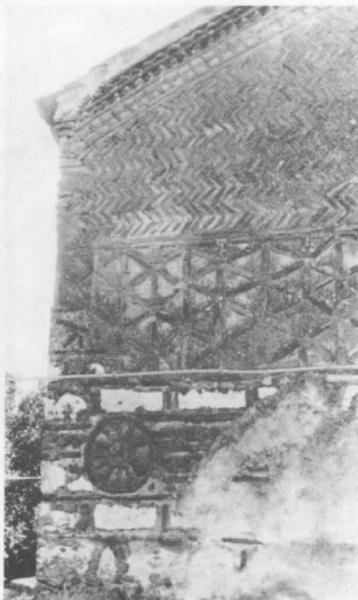
Οι ζωγραφικές μορφές της περιόδου μετά την εικονομαχία χαρακτηρίζονται από τον υπερβατικό τους χαρακτήρα και τη σαφή αποκάρυνση από την προσπάθεια ρεαλιστικής απόδοσης. Την ίδια αυτή εποχή συνυπάρχουν διάφορα ρεύματα στην τέχνη: α) κλασικίσουσες μορφές, β) μετωπικές ανατολίζουσες «πνευματικές» μορφές. Στο τέλος του 11ου αι. αποκτούν κάποια υποψία απόδοσης συναισθημάτων.

Ο ζωγραφικός διάκοσμος, που αντίθετα από τον ψηφιδωτό απλώνεται σε όλο το ύμα των τοίχων, γίνεται αιτία να δημιουργηθούν τα εικονογραφικά προγράμματα.

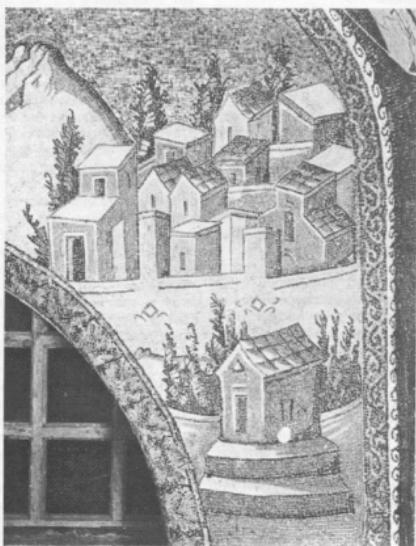
Κατά τον 12ο αι. οι μορφές γίνονται δυναμικές, αποκτούν υψηλές κορυφοστασίες, ρέουσα και πυκνή πτυχολογία με έντονη χρήση της γραμμής. Κατεξοχήν θεοκρατικό κράτος το Βυζάντιο, χρησιμοποιεί την τέχνη σαν ενδιάμεσο μεταξύ ουρανού και γης. Ο κόδων των ιερών του Πλάτωνα καλείται να υπερασπισθεί τη λατρεία των εικόνων. Η τέχνη γίνεται ο υλικός φορέας του πνευματικού κόσμου. Είται η απεικόνιση δεν πρέπει να παραμένει στην υλική απόδοση αλλά μόνο στην πνευματική.

Υστεροβυζαντινή περίοδος

Η παρουσία Λατίνων στην πρωτεύουσα και η δημιουργία φράγκικων μικρογεμονιών σε διάφορες περιοχές

Πλήθος συνδυασμών με λεπτά τουθλά αποτελούν πλούσιο εξωτερικό διάκοσμο των εκκλησιών.

Στη μεταβυζαντινή περίοδο χαρακτηριστική είναι η τασή να χρησιμοποιούνται στα ψηφιδωτά, αρχιτεκτονικά θέματα, όπως αυτά εδώ από τη Μονή της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη (Καστρί Τζαμί).

Η Μακεδονική Σχολή έδωσε ένα από τα θαυματιστά δείγματα ζωγραφικής στη Θεο-ολόγικη: Τον Άγιο Νικόλαο τον Ορφανό.

Γέννηση της Παναγίας. Κρητική σχολή των αρχών του 16ου αιώνα (Μουσ. Κανελλόπουλου). Η έντονη πινακολογία και οι κάπιες δυσανάλογες διαστάσεις των αυτάματων χαρακτηρίζουν τις εικόνες του 16ου αι.

Στα νησιά η επίδραση της παλικής ζωγραφικής είναι αισθητή όχι μόνο στην τεχνοτροπία (χρήση λαδοχρυμάτων αντί της παραδοσιακής αιγυτέμπερας) αλλά στην απόδοση των θεμάτων (εδώ αναγνωρίζεται το πρότυπο: πρόκειται για χαλκογραφία του Marcantonio Raimondi). Η Αποκαθήλωση αυτή έχει καθαρό δυτικό χαρακτήρα.

κατακερματίζουν την βιζαντινή αυτοκρατορία που με την ανάκτηση του θρόνου από τους Παλαιολόγους (1261) παραμένει χωρισμένη σε κρατίδια (αυτοκρατορία της Νίκαιας, της Τραπεζούντας, δεσποτάτο της Ήπειρου, του Μυρεώς). Πορθμά αυτά τη Κωνσταντινούπολη, στον τομέα της τέχνης, έχει πάντοτε ηγετικό ρόλο ζωντας την «Αναγέννηση των Παλαιολόγων».

Στην αρχιτεκτονική είναι φανερή η τάση εκλεκτικισμού. Ποικιλά στις προσδιέσεις των ναών, συνθήσει σέδια (περιστώσα, πλάγιες στοές κ.ά.) ο εξωτερικός διάκοσμος αγγίζει την υπερβολή: Λεπτοί τούβλα χρησιμοποιούνται σε πλήθος συνδυασμών και ειδικά κεραμοπλαστικά κοσμήματα αποτελούν συμπληρώματα.

Νέοι τύποι ναών φανιζούνται κατά την Υστεροβυζαντινή περίοδο: Ο μεικτός τύπος και ο σταυρωρεπτεγος τύπος. Ο πρώτος είναι βασιλική στο ισόγειο και στον ορόφο σχηματίζει σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό. ενώ ο δεύτερος σχηματίζει σταυρό μόνο στη στένη.

Για την κοινωνική αρχιτεκτονική της εποχής, εκτός από τα μνημεία της Κωνσταντινούπολης, έχουμε στην Ελλάδα τα εκπληκτικά συγκριτήματα του Μυστρά (Βλ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ 2, 1982, Θ. Παπαϊωάτος, Το αστικό βυζαντινό σπίτι, σελ. 37-44).

Στη ζωγραφική παρατηρείται η μεταφορά εργαστηριών έξω από το χώρο της Κωνσταντινούπολης κυρίως στη Σερβία. Νέα στοιχεία της εποχής είναι η ανάπτυξη οριαμένων εικονο-

γραφικών κύκλων (παιδική ζωή του Χριστού, ζωή της Παναγίας, σκηνές από την απόκρυφη ευαγγέλια, διοι αγίων, κ.ά.). Ο εκφράστης των προσώπων εξενθρωπίζεται και στις μορφές αποδίδεται ποικιλά ψυχολογικά καταστάσεων. Οι φιγούρες κινούνται στο χώρο με σταθερόπτα και πατούν με βάρος, τα φόντα νευλίζουν με αρχετονικό τοπία που σχεδιάσμενα με προποτική μοιάζουν ιδιαίτερα από διαφορετικά σημεία. Η αντιστροφή μετρητή που θα οδηγήσει στην Αναγέννηση έχει αρχίσει. Η τέχνη, προσεγγίζοντας την υλικό φυσικό κόσμο γράφει έναν μα πορεία από τον ουρανό στη γη.

Κατά την Παλαιολόγεια περίοδο δύο σχολές ζωγραφικής ξεχωρίζουν: Η Μακεδονική και η Κρητική (ομοβατής ονομασίας). Τα αντιπροσωπευτικά δείγματα της πρώτης βρίσκονται στη Μακεδονία – αλλά το κέντρο δημιουργίας είναι η Κωνσταντινούπολη. Εγείρει ρυθμό που θυμίζει εκείνων της Ελληνιστικής τέχνης. Είναι τέχνη ανακτορική που χρησιμοποιεί φωτεινά χρώματα, σπρίζεται στο σχέδιο και δείχνει προσπέσια φυσικής απόδοσης των μορφών. Χαρακτηριστική της είναι ότι τη συναντώντας κυρίως σε τοιχογραφίες. Η δεύτερη, η Κρητική σχολή, έργα της οποίας βρίσκονται σε όλη την Ελλάδα, κατασκευαζει κυρίως ωφορτές εικόνες και όχι τοιχογραφίες. Τη σχολή αυτή διακρίνει η λιτότητα, η διαύγεια και η προσήλωση στη βυζαντινή παράδοση.

Μεταβαζαντινή περίοδος ή Τουρκοκρατία

Οι δύο σχολές που αναφέραμε, η Μακεδονική και η Κρητική θα επιβιώσουν και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453).

Από την Άλωση μέχρι τον 16ο αι. ειναι νη περίοδος διαμόρφωσης της Κρητικής σχολής οπότε εμφανίζεται στην πλήρη άνθιση. Η Μακεδονική σχολή γύρω στα τέλη του 14ου αι. εξαφανίζεται: Μετά την Άλωση η σχολή αυτή αποτά λαϊκό χαρακτήρα γιατί οι κληρικοί την έχουν παραμερίσει από «συμβαντική» τέχνη την αρχή της αιώνis. Ο 16ος αιώνας είναι ο αιώνας των μεγάλων επώνυμων ζωγράφων. Τον 17ο αι. η τοιχογραφία δρίσκεται σε παρακμή, ενώ οι φορτες εικόνες συγκεντρώνουν όλο το ιδιαίσφερον και δέχονται έδηλη επίδραση από την ιταλική ζωγραφική. Τον 18ο αι. οι τέχνη της φορτητής εικόνας παραμελείται ενώ αντιθέτω γνωρίζει νέα ακμή τη τοιχογραφία. Πολύάριθμες τοιχογραφίες δέχονται προσπάθεια επιστροφής στα πρότυπα της Μακεδονικής σχολής. Στα Ιόνια νησιά που γειτονεύουν με την Ιταλία, η δυτική τέχνη και η επίδραση της είναι μεγάλη. Αντι για το παραδοσιακό υλικό με αυγό, οι αιγαίνωράφοι χρησιμοποιούν τα χρώματα με λάδι.

Στα νεότερα χρόνια, τον 19ο αιώνα δεν υπάρχει πιο θρησκευτική ζωγραφική, η αιγαίνωράφοι παράδοση έσθισης. Η Ελλάδα δέχεται πια τα ρεύματα έξωσης σολωμών (Μόναχο, Ιταλία, Παρίσι στον 20ο αιώνα).